

DEĞERLER BİLANÇOSU

Dil, Din, Eğitim, Edebiyat, İktisat, İletişim, Kamu

- Sarı Kitap -

Editörler
Hasan Hüseyin BİRCAN
Bülent DİLMAÇ

çizgi
KİTAP EVI

DEĞER, İNANÇ VE NORM İLİŞKİSİ

Yakup KESKİN (Doç. Dr.)
OMÜ. İlahiyat Fak. DKAB Bölümü.

Giriş

Toplumsal sistem içinde dinî inanç, değer, norm ve pratikler ile kültürel yaşamın bütün öğeleri arasında açık bir ilişki ve etkileşim bulunduğu açıktır (Yüksel, 2002, s. 2). İnanç, tutum, davranış, toplumsal deneyim ve rollerinin açıklanmasında temel bir öneme sahip olmasından dolayı değerler birçok disiplin tarafından incelenmiştir. Felsefe, psikoloji, antropoloji veya sosyoloji gibi disiplinlerin değer veya değer problemlerine yaklaşımları doğal olarak kendi metodolojileri eksinde şekillenmiştir. Varlık, bilgi ve değer gibi üç temel kavramı alanı olarak belirleyen felsefe, değerlerin rölativ veya mutlaklığını tartışmıştır (Kuçuradi, 1971, s. 19; Arslanoğlu, 2005, s. 64-77). Psikoloji, değeri bir inanç türü olarak görmüş, değerlerin öneminin objektif bir esasa göre dayanıp dayanmamasında değil, insan davranışlarının yol göstericisi olup olmadığı konusunda olduğunu iddia etmiştir (Güngör, 1998, s. 28). Sosyologlar ise değerlerin bir toplumun sahiplendiği idealler olması durumunda ancak gerçek bir değer olarak görülebileceğini ifade etmişlerdir (Ülken, 1957, s. IX).

Değerler, inançlar ve normlarla birlikte düşünülmekte ve aralarında yakın bir bağın olduğu kabul edilmektedir. Ancak, değerlerin inancın bir eseri olduğu veya normların sebebi olduğu dolayısı ile sahip olduğu hususiyetler itibarı ile değerlerin inançlardan veya normlardan ayrılması gerektiği de ayrı bir husustur.

İnanç, değer ve norm manevi kültürün öğeleri olarak görülmektedir. Manevi kültür, maddi kültür ile etkileşim içerisinde dinsel, siyasal, felsefi inançlar, değerler, normlar, gelenek-göreneklerle biçimlenerek uyumlu bir bütün oluşturmaktadır (Ozankaya, 1992, s. 217-218). Ancak biz çalışmamızın hedefi ile doğru orantılı olarak inanç, değer ve norm kavramlarını kültürle olan ilişkisi bağlamında değil de bu kavramların kendi aralarındaki ilişkiden hareketle ele almayı uygun gördük. Bu kapsamda, değerlerin inanç ve norm kavramları ile ilişkisi sosyal veya toplumsal değerler bağlamında ele alınmasının daha uygun olacağı düşünülmüştür. Toplumsal değerler, belli bir topluma has olarak o toplum fertleri tarafından müştereken kabul gören, yargı ve kuralların uygulama biçimlerini yansıtan ölçütlerdir. Genel olarak ahlak ve inançların yansımaları olarak tezahür ederler. Bireyler, içinde yaşadığı toplum tarafından doğru, yanlış, iyi, kötü gibi genel yargıları, inançları ve standartları toplumsal değerler üzerinden almış olmaktadır (Doğan, 1999, s. 47-48). Dolayısıyla, sosyal bir varlık olan insanın sosyal yaşam içinde meydana getirdiği değerler sosyal değerleri oluşturmaktadır. Buna göre sosyal değerler, bir grup ya da toplum tarafından

Din ve Değer

kabul edilen standartlar, inançlar ya da ahlaki ilkelerle belirginleşmektedir (Collins,1991, s. 1694, Akt., Sarı, 2005, s. 74). Toplum hayatı yaşamaya mecbur olan insanın hem bireysel hem de sosyal hayatını düzenleyen sosyal değerler, somutlaşarak normları oluşturarak toplumun bireyle, bireyin de toplumla olan ilişkilerine bir düzen kazandırmaktadır (Güngör, 2008, s. 102).

Çalışmamızda değer inanç ve norm kavramları arasında var olduğu kabul edilen ilişki ve etkileşim ele alınacaktır. Bu bölümde öncelikle değer, inanç ve norm teorilerine değinilecek, sırası ile inanç-değer, değer-norm ilişkisi ele alınarak bu kavramlar arasında benzer boyutlar ve farklı yönler vurgu yapılacaktır.

Değer Teorisi

Znaniecki tarafından sosyal bilimlere kazandırılan değer kavramı, Latince *kıymetli olmak* veya *güçlü olmak* anlamlarına gelen *valere* kökünden türetilmiştir (Bilgin, 1995, s. 83). Değer, bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut-somut (Akbaba ve Altun, 2003, s. 9) ölçü, bir şeyin değdiği karşılık (TDK, 1983; Ağakay, 1955, s. 187), öznenin olguya yüklediği nitelik ya da onun kendisiyle aynı cinsten olan şeyler arasındaki yeridir (Kuçuradi, 1998, s. 40-41).

Felsefe, psikoloji, sosyoloji, ekonomi, eğitim ve davranış bilimi gibi pek çok disiplin tarafından ortak olarak kullanılan “değer” kavramına disiplinlerin kendilerine has yaklaşımlarından hareketle farklı anlamlar yüklenmiş, doğal olarak da çeşitli tanımları yapılagelmiştir (Tokdemir, 2007, s. 14; Hartmann, s. 259 Akt; Kuçuradi, 1971, s. 54).

Literatürde yapılan bazı tanımlardan hareketle, değerler; örf ve adetlerle yaşama yerleşmiş olan inanç tipi (Rokeach, 1973, s. 5; Güngör, 1993, s. 84), bir sosyal grup veya toplumun kendi varlık, birlik, işleyiş ve devamını sağlamak ve sürdürmek için üyelerinin çoğunluğu tarafından doğru ve gerekli oldukları kabul edilen ortak düşünce, amaç, temel ahlaki ilke ya da inançlar (Kızılçelik ve Erjem, 1994, s. 99), bireylerin yaşamına yön veren, kural görevi gören, önem dereceleri farklı, arzulanan amaçlar ve durum ötesi hedefler (Güngör, 1993, s. 84) veya objeleri, insanları, fikirleri, durumları ve hareketleri yargılamada standart, ölçüt ve yol haritası hükmünde iyi, kötü, arzu edilen, istenmeyen ve bunun gibi yargılardır (Halstead ve Taylor, 2000, s. 169-203).

Değerler, tanımında belirginleşen kavramlarla olan ilişkisi açısından ele alındığında; inanç, norm, yargı, amaç, tercih, tutum ve davranış kavramları öne çıkmaktadır.

İlişkili olduğu kavramlardan hareketle değerler;

Değerler, inanç, norm, yargı, amaç, hedef, gaye, ölçüt, rehber, kılavuz, standart, kural, duyuş ve düşünceleri ifade edeler.

Değerler, tercih edilir, kabul görülür, benimsenir, arzu edilirler.

Değerler, insan, toplum, kurum, örgüt ve ideolojide varlık gösterirler.

Değerler, düşünce, hüküm, tutum, davranış ve etkinliklerle gerçekleşirler.

Değerler varlık gösterdiği alanlardan hareketle tanımlanabilir. Şöyle ki,

İnsan açısından değer; bireylerin tutumuna, davranışına, yaşamına yön veren, kural görevi gören, bireyin davranış biçimleri, araçları ya da sonuçları arasından seçim yapmasına yardımcı olarak bireye doğru düşünmesine, doğru değerlendirmesine ve doğru eyleme yönelmesine rehberlik eden ölçüt, rehber, kılavuz, standart ve kurallardır.

Toplum açısından değer; toplumun yaşam amaçlarına, gayelerine referans olan, yaşama yerleşmiş ve toplumun çoğunluğu tarafından onaylanan inanç, ortak düşünce, yargı, amaç ya da hedeflerdir.

Din ve ideoloji açısından değer; İlahî/beşeri kaynağı veya ideolojiyi referans alan her türlü duyuş, düşünüş, davranış, kural veya kıymetlerdir. Din/ideoloji ve değer arasında var olan karşılıklı ilişki, hem din (beşeri) ve ideoloji dokusunun oluşumuna hem de değerlerin oluşumuna etki etmektedir (Aydın, 2008, s. 123).

İnanç Teorisi

İnsanın varlıkla ilgili bakışını ve yargısını oluşturmayı amaçlayan din, bir inanç sistemi olup insanın dış dünyayı anlaması ve algılamasına yönelik ortaya koyduğu inançları ve öğretileri ile adeta bir dünya görüşü oluşturur. Her din, hayatın anlamına dair konularda, kendi inananlarına sunduğu esasları ile yaşamın sürdürülüş biçimine ilişkin birçok esas ve ilke sunmaktadır. Zihniyet ve dünya görüşünde referans kaynağı olan din, aile, eğitim, ekonomi ve siyaset gibi pek çok alanda etkisini göstermekte ve toplumsal ahlakın en temel yapı taşı olmaktadır (Aydınalp, 2010, s. 193). Din, inanırları ile kurduğu iletişimle toplumsal düzeyde etkileşim zinciri oluşturarak toplumu dizayn etmeye başlar. Böylece bireyler arasında ortak düşünce, görüş, davranış ve heyecanlar şeklinde tezahür ederek nesnel hale gelir ve toplumu da içine alan bir etki meydana getirir (Tatar, 2012, s. 151). Bunun doğal bir sonucu olarak din, eylemlerimize, olgu ve olaylara anlam yükleyen; düşüncelere, değerlere ve yaşam tarzına temel bir meşruiyet sağlayan sistem haline gelmiş olur (Cain, 2002, s. 68-69).

Din, bireyin zihnini şekillendirerek bireyi toplumda oluşturduğu ortak düşünce ve davranış tarzlarına uyum sağlamaya özendirmekte aynı zamanda uyum sağlamaya direnen bireye de sağladığı yaptırımlarla bireyi bilinçlendirmektedir. Bireyin edindiği bu tecrübe, bireye içsel bir kontrol sağlamakta (Berger, 2002, s. 133), böylelikle dinin kültürel tarzların tezahüründeki etkisi olarak görülebilecek belirli inançların, değerlerin ve normların oluşturulmasına aynı zamanda bunların kurumsallaşmasına vesile olmaktadır (Johnson, 2012, s. 404). Burada kastedilen kişisel boyutta ve sübjektif olarak yaşanan dini tecrübeler, dinin en önemli boyutlarından birini oluşturmaktadır. Bu tecrübeler

Din ve Değer

tevarüsen sonraki nesillere aktarılarak kolektif hale dönüşür (Günay, 1993, s. 174). Bütün dinler ve özellikle tek tanrılı dinler, bütünüyle bir anlamlar, değerler ve kurallar bütünüdür. Bu açıdan din ve mânevî kültürün aynı şeyi ifade ettiği söylenebilir (Kongar, 1994, s. 27). Dolayısı ile din, sahip olduğu inançları, değerleri, normları ve ahlak ölçütleri ile bireylerin mutluluğunu, toplumun huzurunu, birlik ve ahengini sağlayan temel sosyal kurumlardandır. Dinin bu katkısı hem inançları hem de ürettiği değerleri ile gerçek olduğunun delili olarak öne sürülebilir.

Dinlerde temel kavram ve dayanak inançtır (Zeybek, 1999, s. 134; Günay, 1993, s. 169). İnanç, bir düşünceye gönülden bağlı bulunma; iman, itikat; birine duyulan güven, inanma duygusu; inanılan şey, görüş, öğretisi şekillerinde tanımlanmıştır (Komisyon, 2005, s. 961, 965). İnançla ilgili olarak iman, kanaat ve şüphe kavramları öne çıkmaktadır. Bir inançtan söz edebilmek için ihtimale ve şüpheyi mahal bırakmayacak şekilde gerçekleşmesi gerekmektedir. Dolayısı ile inançta kesinlik var olduğundan şüphenin yeri yoktur. İnanç, dini kapsamakla birlikte onunla sınırlı yahut özdeş olmayan dinamik ve kapsamlı bir insan deneyimi olarak tanımlanmaktadır. Sosyal açıdan inanç, kişilerin toplum hayatında ona göre tavır alacakları, davranacakları temel bir sistemin işlevsel boyutudur. Bu yönüyle inanç, insan ilişkilerinde temel belirleyici olma gibi oldukça önemli bir etkinlik alanına sahiptir. Gündelik yaşamdaki inanç, toplum hayatını ve gündelik yaşamı tek tek bireylerin davranışlarıyla ve zaman zaman organize edilmiş grup davranışlarıyla düzenleyen etkin bir sosyal yaptırım mekanizması olmaktadır (Karacoşkun, 2004, s. 24-26). Dinin bilişsel boyutu olan inanç, inananların dünya hakkındaki bilişlerini düzenleyerek davranışın temelini oluşturur (Granholm, 2012, s. 296). Bundan dolayı inançlar, bireyin psikolojik dünyasına bir yapı ve devamlılık kazandırarak gerçeğin bireysel algılarını temsil ederler.

İnanç ve Değerler

Bir toplumun inanç yapısı tümüyle dinî inançlardan ibaret değildir. Dinî inançların yanı sıra geleneksel birikimden gelen motifler, izler, değerler ve unsurlar da vardır. Teorik açıdan, bunlar dinî inançlarla uyuşmuş olarak varlıklarını sürdürürler. Sosyal yapının dinselikle bütünleştiği en önemli alanlardan biri değerler dünyasıdır. Normatif standart ve amaçlarla bağlantılandırılan değerler, insanların çeşitli durumlarda nasıl davranacağını belirleyen bir 'değerler sistemi' meydana getirmekte ve bu sistem, daima birleştirici bir üst-kaynak olan inanca dayanmaktadır. Dolayısı ile din ve değerler sisteminin sosyal hayattaki derin ve bütünleştirici etkisi her zaman görülmektedir (Uysal, 2007, s. 216).

Dinin en temel ilkesi olan inançlar, kâinata ve hayata anlam vermekte ve insanları derinden etkilemektedir (Çubukcu, 1990, s. 65). İnançlar, yer aldıkları

toplumun değerleri ile mevcut yapı arasında anlamlı bir ilişki kurmaktadır. Bu yüzden din-değer ilişkisi karşılıklıdır; değerler dinin dokusunu oluşturduğu gibi din de değerler ortaya koyar. Değerler, özellikle beşeri dinlerin oluşmasında başlı başına bir etkiye bulunduğu gibi din de değerlerin bizzat ortaya çıkmasında, varlığını sürdürmesinde ve bir hiyerarşi dâhilinde insan hayatına yön vermesinde etkili olur (Aydın, 2003, s. 123).

Alanyazında din ve değerler arasındaki ilişki genel olarak değer teorileri ve modelleri çerçevesinde ampirik olarak incelenmiştir. Değer teorisyenlerinin yaklaşımları ile değer ve inanç arasındaki etkileşim iki alanda yoğunlaşmaktadır. Bunları sırası ile ele alalım.

İnançlar Değerlere Kaynaklık Etmektedir

Değerlerin kaynağını bilgi ve inanç kavramları oluşturmaktadır (Bolay, 2007, s. 62). İnsan düşünme yeteneği sayesinde yeni bilgiler üretmekte, bilgiler aracılığıyla geliştirilen davranış kalıplarına anlamlar yükleyerek değer atfedilebilmektedir. Bir bilgi fiilinde önemli olan düşünmek olduğu halde, bir değerde önemli olan inanmaktır (Ülken, 2001, s. 377). Evrende akılsal bir düzen olduğu hakkındaki inanç ve bu inançla bağlantılı olarak kabul edilen sistem, bireyin davranışlarına da zeminini oluşturmaktadır. Değer, bu anlamda bireyin, toplum, evren ve yaratıcı hakkındaki anlam arayışı ile ulaştığı inancından sâdır olan hakikatlerdir (Mengüşoğlu, 1971, s. 243). İnançlar, değerleri oluşturan, normları şekillendiren, sosyal rolleri öğreten, hem sosyal hem de bireysel davranış boyutunda rehberlik eden bir değerler sistemi olarak nitelendirmektedir (Aydın, 2003, s. 123). Bireyler de içinde yaşadığı toplum tarafından doğru, yanlış, iyi, kötü gibi genel yargıları, inançları ve standartları toplumsal değerler üzerinden almış olmaktadır (Doğan, 1999, s. 47-48).

Buradan hareketle;

a. İnançlar, temel/toplumsal değerlere kaynaklık etmekte, bireyin zihnini şekillendirerek onu toplumda oluşturduğu ortak düşünce ve davranış tarzlarına uyum sağlamaya özendirilmekte, aynı zamanda uyum sağlamaya direnen bireye de sağladığı yaptırımlarla bireyi bilinçlendirmektedir (Berger, 1999, s. 73-74; Capps, 2005, s. 46; Berger, 2002, s. 133). Değerler ve normların oluşumuna zemin hazırlayan inançlar, kültürün tezahürü olarak bunların kurumsallaşmasına vesile olmaktadır (Johnson, 2012, s. 404). İnançlar; sadakat, fedakârlık, yardımlaşma, dayanışma, sevgi, saygı ve itaat gibi değerleri erdem olarak sunmakta aynı zamanda bunlara riayeti vurgulamaktadır.

b. Dini inançların en önemli hedefi, toplumsal yapıyı ürettiği değerler çerçevesinde inşa etmek olarak görülmektedir (Düzgün, 2012, s. 14).

c. İnanç, varlığını yüce değerler alanında ortaya koymaktadır (Mengüşoğlu, 1971, s. 243).

d. Toplumsal değerler bir bakıma dinden beslenmektedir. Teorik açıdan bakıldığında değer, biri 'bilme' diğeri ise değeri dine bağlayan 'inanma' ekseninde bulunmaktadır (Yapıcı ve Zengin, 2003, s. 173-206).

e. İnançlar, etkileşim içerisinde olduğu değerlere, değerlerin kaynaklık ettiği normlara uyumda bireye sağladığı hem bir iç kontrol hem de bir dış kontrol mekanizmaları destek olmaktadır (Berger, 1999, s. 73-74).

f. Bireyin inançları, değerlerini, etik anlayışını, normunu ve davranışını çok güçlü bir biçimde etkilenmektedir (Granholm, 2012, s. 296).

g. İnançlar, değer, tutum ve davranışları bireylere aktararak toplumun sosyo-ekonomik, kültürel ve siyasal yapısını desteklemektedir. Değerler, toplumsal sistemlerin öğelerini bir arada tutarak, toplumda dayanışma araçları olarak da işlev görürler (Katz ve Kahn, 1977; Fichter, 1990, s. 150-1).

Değerler Bir Tür İnançtır

Bütün dinler ve özellikle tek tanrılı dinler, bütünüyle bir anlamlar, değerler ve kurallar bütünüdür. Bu açıdan din ile mânevî kültür aynıdır denilebilir (Kongar, 1994, s. 25-27). Aynı şekilde bir organizasyonun inanç sistemi, organizasyonun mitlerini, değerlerini ve ideolojilerini temsil etmektedir.

Bazı değer tanımlarında değerlerin bir inanç olduğu göze çarpmaktadır. Değerler, bir toplumun çoğunluğunca doğru ve gerekli görülen, onların ortak duygu, düşünce, amaç ve menfaatini yansıtan bir varlık veya olay hakkında genelleştirilmiş temel ahlaki ilke veya inançlardır (Kızılçelik ve Erjem, 1994, s. 99). Değer, bir şeyin arzu edilebilir ya da edilemez olduğu hakkındaki inançtır (Güngör, 1993, s. 14; Güngör, 1996, s. 25). Bir sosyal grup veya toplumun kendi varlık, birlik, işleyiş ve devamını sağlamak ve sürdürmek için üyelerinin çoğunluğu tarafından doğru ve gerekli oldukları kabul edilen ortak düşünce, amaç, temel ahlaki ilke ya da inançlardır (MEB, 2005, s. 87).

Değerlerin din ile ilişkisini sistemli bir şekilde ortaya koyan ilk araştırmacının Rokeach (1968, 1969a, 1969b) olduğu söylenebilir. Rokeach'a göre değer; belirli bir davranış biçiminin ya da varoluş amacının kişisel ya da toplumsal olarak karşılarına tercih edilmesine dair kalıcı inançlardır. Buna göre değerler var olanın zihinsel temsili durumunda olan istenir şeyi ifade eder (Rokeach, 1973, s. 5). Değerin bir inanç olduğunu belirten Rokeach, inançları üç şekilde sınıflandırmıştır. Bir şeyin doğru ya da yanlış olduğunu gösteren *tanımlayıcı inançlar*; inancın objesinin iyi ya da kötü olma durumunu değerlendiren *değerlendirmeci inançlar*; davranışların amaçlarının ve araçlarının arzulanır olup olmadığını gösteren *yasaklayıcı inançlar*dır (Rokeach, 1973, s. 6-7). Buna göre değerler *örf ve adetlerle yaşamımıza yerleşmiş* olan üçüncü inanç tipidir. Bu tür inanç ile bazı davranış şekilleri veya yaşam amaçlarının arzu edilir ya da edilmez olduğuna karar verilir (1973, s. 5). Böylelikle değer, *kişisel ya da toplumsal anlam-*

da hangi davranış biçimi ya da varoluş amacının karşıtlarına tercih edileceğini belirten, görece kalıcı inançlar olmaktadır (1973, s. 5).

Belli bir değere sahip olduğu bilinen bir kişinin, davranışın belli bir biçimi ya da ulaşmak istediği bir amaçla ilgili belli inançları da var demektir. Rokeach değer üzerinde geliştirdiği yapıda değerleri iki kategoride sınıflayarak tercih edilen hedefleri gösteren kişisel ve sosyal değerleri *amaç değerler* ve tercih edilen davranış kalıplarını gösteren ahlaki ve yeterlik değerlerini ise *araç değerler* olarak nitelemiştir. Rokeach, amaç ve araç değerler arasındaki ilişkiyi *değerler sistemi* olarak tanımlamıştır (1973, s. 28).

Benzer bir yaklaşımla Schwartz ve Bilsky de değerleri; tümüyle nesnel, duygulardan arındırılmış fikir niteliği taşımayan etkinlik kazandıklarında duygularla iç içe geçen inançlar olarak görmektedir (Akt; Kuşdil ve Kağıtçıbaşı, 2000, s. 60). Kluckhohn (1951) ve Schwartz ve Bilsky (1987, 1990), değerlerin literatürde belirtilen özelliklerini de dikkate alarak kavramsal bir tanım geliştirmişlerdir. Buna göre değerler, a) Kavram veya inançlardır. b) Amaç ve davranışlarla ilişkilidirler. c) Durum ötesidirler. d) Davranış ve olayların seçim ve değişimine rehberlik ederler. e) Taşıdıkları öneme göre sıralanırlar.

Güngör de değeri Rokeach'ın üçüncü inanç tipine benzer bir yaklaşımı ile örf ve adetlerle yaşama yerleşmiş olan inanç tipi olarak görmekte, değerleri dünyamızın belli bir kısmıyla ilgili idrak, duygu ve bilgilerimizin bir bileşimi olan inanç yapısı şeklinde tanımlamıştır. Bunula beraber o, değeri, inancın spesifik bir türü olması bakımından inançtan daha yüksek zihinsel bir organizasyon olduğunu belirtmiştir. İnançtan daha yüksek zihinsel bir organizasyon olmasının nedenini değerlerin sadece bir değil organize olmuş birçok inancı kapsamasından hareketle açıklamaktadır. Örneğin, birisine iyilik yapmanın altında yatan inançta, insanlara yardımcı olmanın toplumsal yönden iyi olduğu inancı, iyiliğin insana vicdan huzuru vereceği inancı, yardımseverliğin barışı netice vereceği inancı ve Allah'ın yardım edicileri sevdiğine olan inanç gibi birçok inancın katkıları bulunmaktadır. Buradan hareketle değerler birer inanç olmaları bakımından, bireyin dünyasının belli bir kısmıyla ilgili anlayış, duygu ve bilgilerinin bir birleşimi demektir. Değer bir tek inanca değil, bir arada örgütlenmiş olan bir grup inanca tekabül etmektedir (Güngör, 1993, s. 84; Güngör, 1996, s. 25 Güngör, 1998, s. 28).

Buna göre;

a. Değerler inançtır. Belli bir değere sahip olduğu bilinen bir kişinin, davranışın belli bir biçimi ya da ulaşmak istediği bir amaçla ilgili belli inançları da var demektir (Rokeach, 1973, s. 6-7; s. 28).

b. Değerler, örf ve adetlerle yaşamımıza yerleşmiş inançlardır. Bu tür inanç ile bazı davranış şekilleri veya yaşam amaçlarının arzu edilir ya da edilmez olduğuna karar verilir (Rokeach, 1973, s. 5).

Din ve Değer

c. Değerler, tümüyle nesnel, duygulardan arındırılmış fikir niteliği taşımayan etkinlik kazandıklarında duygularla iç içe geçen inançlardır (Schwartz ve Bilsky, Akt; Kuşdil ve Kağıtçıbaşı, 2000, s. 60).

d. Bir organizasyonun inanç sistemi, o organizasyonun mitlerini, değerlerini ve ideolojilerini temsil etmektedir.

e. Değerler, genelleştirilmiş temel ahlaki ilke veya inançlardır. Bir toplumda doğru ve gerekli görülen, ortak duygu, düşünce, amaçlar veya bir şeyin arzu edilebilir ya da edilemez olduğu hakkında genelleştirilmiş temel ahlaki ilke veya inançlar değeri işret etmektedir (Kızılçelik ve Erjem, 1994, s. 99).

f. Değerler inancın spesifik bir türü olması bakımından inançtan daha yüksek zihinsel bir organizasyondur (Güngör, 1993, s. 84; Güngör, 1996, s. 25 Güngör, 1998, s. 28).

İnanç-Değer İlişkisi

İnançlar değere kaynaklık ediyor ise değerler bundan nasıl etkilenmektedir. Ya da değerler bir tür inanç ise değerlerin hangi boyutu öne çıkmaktadır. Bu kapsamda inanç değer ilişkisi bağlamında şunlar söylenebilir.

a. İnançlar, değerleri pekiştirmektedir (Aydın, 1997, s. 112-113).

b. İnançlar, mensuplarını belirli değer perspektiflerini izlemeleri yönünde teşvik etmektedir.

c. Dinin temel göstergesi olan inançların birey ve toplum açısından sağladığı uyum ve bütünlük gibi pek çok nitelik, bireylere belirli değerler önceliğini sunmaktadır (Dollinger, 2001; Schwartz ve Huismans, 1995 ve Hinde, 1999; akt: Mehmetoglu, 2006).

d. İnançlar, değerler arasında hiyerarşiyi sağlayarak değerler çatışmasını önlemektedir.

e. İnançlar, toplumun yapısı ile uyumlu değer, tutum, norm ve davranışa uymada bireyi cesaretlendirmekte ve oluşturduğu standartlarla sosyal kontrol işlevi görmektedir (Okumuş, 2003, s. 73-74). Adeta değerler, sosyal olarak kabul edilebilir davranışın şemasını çizmektedir (Bilgin, 1985, s. 83-4; Akt; Aydın, 1997, s. 17).

f. İnançlar, değerlerin muhafaza edilmesi ve sonraki nesillere aktarılmasını temin etmektedir.

g. Din ve değerler sisteminin sosyal hayattaki derin ve bütünleştirici etkisi hemen her zaman görülür. Sosyal yapının dinselikle bütünleştiği en önemli alanlardan biri, değerler dünyasıdır. Çünkü dünya görüşü olarak değerler, hayata düzen verir, onu simgeleştirir ve ona anlam kategorileri sağlar (Uysal, 2007, s. 216).

h. İnançlar, bireyin davranışlarına makuliyet kazandırmakta, böylece davranışlara getirdiği standartlarla onaylanan davranışların listesini sağlamaktadır (Okumuş, 2003, s. 70)

i. İnançlar toplumdaki kargaşayı önleyerek ortak davranış biçimi oluşturmakla ve toplumsal değişmelerin de istikametini belirlemektedir (Okumuş, 2003, s. 70; Sarıbay, 2004, s. 14).

j. İnanç ve değerler arasında zamanla değişim geçiren değerlerle çatışmalar yaşanabilmektedir (Tolan, 1983, s. 232).

k. Dine ait değer sistemleri, davranış geliştirme sürecinde belirleyici durumdadır.

l. İnanç, bireyin hayatını, ferdi aşan mutlak değerlere ve anlamalara göre düzenler (Berger, 1995: akt; Akıncı, 2005).

m. Değerler, muhatapla müşterek inanç gerekçe gösterilerek başkalarını etkilemede ve ikna etmede temel oluşturur (Feather, 1975, s. 8; Bilgin, 1985, s. 83-84; Akt; Aydın, 1997, s. 17).

İnanç-Değer Farkı

İnancı değerlerden ayıran temel noktalara değinmek gerekirse;

İnançlar, hangi davranışın iyi, hangi davranışın kötü olduğunu daha doğru-su davranışın nasıl olması gerektiği hakkındaki fikir ve kabulleri içermektedir (Wuthnow ve Berger, 2002, s. 19). Değerler ise bireyin yaşamında gerek maddi evrenleriyle, gerekse birbirleriyle kurdukları ilişkilerde nasıl davranacaklarına ilişkin bir takım kuralların belirlenmesinde sözgelimi iyiye, doğruya ve güzele karar vermeleri sürecinde kaynak oluşturlar (İsen ve Batmaz, 2002, s. 20). İnançlar bir durumun, olayın ya da davranışın nasıl gerçekleştiğini açıklarken, değerler nasıl olması gerektiğini açıklamaktadır. Yani değerler, bireyin doğru-yu, yanlış, iyiyi, kötüyü belirlemesine yardımcı olan ölçütler olup inançlara göre oluşmaktadır (Şişman, 2002, s. 3).

İnançlar kültürün derin yönlerini oluşturan öğelerken, değerler kültürün daha somut taraflarını oluşturmaktadır (Şişman, 2002, s. 3).

Değerler tek bir inançtan çok organize olmuş bir grup inanca karşılık geldiğinden değerler inançtan ayrı olarak daha üst düzeyde bir zihinsel organizasyondur. Örneğin birey için başkasına iyilik yapmanın altında, toplumsal açıdan iyi olduğu inancı, iyiliğin vicdani anlamda bir huzur sağlayacağı inancı, yardımseverliğin barışa katkı sağlayacağı inancı ve iyilik yapanların Allah tarafından takdir edileceği inancı gibi birçok inancın etkisi görülmektedir (Güngör, 1998, s. 28).

Norm Teorisi

Norm ve kural kavramlarının çoğu zaman aynı anlamda kullanıldığı görülmektedir. Yapılan tanımlar incelendiğinde normların kurallara göre daha genel ve yerleşik bir anlam taşıdığı söylenebilir (Bilgiseven, 1989, s. 222; Arkonaç, 1998, s. 188; Dönmezer, 1994, s. 246; Silah, 2000, 340).

Latince kökenli "norma" kelimesinden gelen ve "marangoz gönyesi" anlamında kullanılan norm; daha sonra kural, düzgü veya ölçü kelimelerinin karşılığı olarak kullanılmaya başlamıştır (Doğan, 2000, s. 408). TDK normu; "Kural olarak benimsenmiş, yerleşmiş ilke veya kanuna uygun durum ve düzgü" olarak tanımlamıştır. Norm, sosyolojide "kural, kanun, kaide", hukukta "kural, ölçü, kaide; bir alanda oluşturulmuş standartlar", ahlakta, "eylemin doğrulunu belirleyen kural, uygun davranış için standart", felsefede ise "belli bir kurala uygun olma durumu" anlamlarında kullanılmaktadır (Cevizci, 2002, s. 758).

Norm, sosyal bir grubun kendilerine ilke edindikleri eylemleri yönlendiren davranış kuralları (Cevizci, 2002, s. 758), insanların nasıl ve ne şekilde davranacaklarını düzenleyen kurallar bütünü (Doğan, 2000, s. 408) veya insan davranışlarının kendilerine göre ölçüldüğü, değerlendirildiği, beğenildiği ya da kınandığı ölçü ve kurallardır (Tan, 1981, s. 121). Buna göre sosyal bilimler bağlamında normlar, önceden tayin edilmiş ve uyulması beklenen kural, ölçü ve kaide-ler olmuş olmaktadır.

Normlar, disiplinlere göre benzer anlamlarda kullanılmış olsalar da normları tür olarak veya normların sınırlarını birbirinden ayırmak güçtür. Sözelimi *hukuksal normlar*, kişiler arası ve kişi ile toplum arası ilişkileri düzenleyen, maddî yaptırımı olan ve bu nedenle uyulması zorunlu kurallardır. Bu tür normlar daima, emir, yasak, izin veya yetki içermektedir. Ahlak açısından bakıldığında norm, eylemin doğrulunu belirleyen kural, uygun davranış için standart, eylemde temel alınan davranış ilkesi ve değeri yargılamak ya da değer biçmek için kullanılan ölçü olmaktadır (Cevizci, 2002, s. 758). *Toplumsal normlar*, "grup ya da toplumun yaşamında bireyin hazır bulduğu davranış kalıplarıdır." Birey bunları öğrenilme yoluyla içselleştirebilir (Doğan, 2000, s. 408-409).

Normlar, toplumun kültürü ve değerleri ile yakından ilgili olup bireyler tarafından toplumsallaşma süreci içerisinde öğrenilerek alışkanlık haline alırlar. Böylece kültüre göre oluşan ve bir kez öğrenildikten sonra kolay kolay unutulmayan normlar, bireyler arası kültürel aktarım sonucu ortaya çıkan, benimsenen, uygulanan, insanların tutum ve davranışlarına sınırlılık koyan, yön veren ve toplumun kültürünün oluşmasına katkıda bulunan davranış şekilleri olmuş olmaktadır (Aiken, 1985, s. 243-278). Normlar, toplumda yürürlükte olan gelenek-görenek, âdetler, hukuk ve genel davranış tarzlarında somut olarak kendini göstermektedir (Hoult, 1977, s. 221). Yaptırım gücüne sahip olan normların ihlali en hafif olarak tasvip etmemeyi gösteren dudak bükmeden başlayıp toplumdan tecrite veya öldürmeye kadar giden yelpazede kendilerini göstermektedirler (Cüceloğlu, 1999, s. 547).

Sosyal Norm; toplumun ihtiyaçları doğrultusunda ortaya çıkan, toplum veya grubun çoğunluğunca onaylanan, devamlılık kazanarak toplumda standartlaşan, bireyleri belirli davranışlara yönlendiren, genellikle sosyal alanla sınırlı kurallardır (Nirun ve Erdoğan, 1977, s. 119; Erkal, 1993, s. 29).

Sosyal normlar yaptırım güçlerinin şiddeti ve paylaşıldıkları kitlenin büyüklüğü bakımından örf, âdet, gelenek ve görenek gibi farklı isimler altında ele alınmaktadır. Töresel norm olarak da ifade edilen örf, âdet, gelenek ve göreneklerin önemli bir bölümü meşru, yetkili ve kurumsallaşmış bir otorite tarafından (hukuksal normlar gibi) oluşturulmamakta, toplumda süreç içerisinde kendiliklerinden aşama aşama oluşarak güç kazanmaktadır. Böylece toplumda belirli gücü elde edebilen normlar, toplumsal baskıyı sağlayan yaptırımları ile kendi otoritesini sağlamaktadır. Bu bağlamda töresel normlar, toplumsal yaşamda yararlı ve gerekli görülen, bazen yasa ve ahlâkın yerine geçebilen, bireyleri zorlayıcı toplumsal yaptırım gücü olan, toplumda kabul görmüş, alışılmış ve yaygın olarak kullanılan davranış şekilleridir. Töresel normlardan bahsedecek olursak;

Örfler: Toplumun üyeleri arasında paylaşarak içselleşen, bireyleri birbirine bağlayan ve kuşaktan kuşağa intikal eden her türlü davranış veya kurallardır. Örfler, âdetlerin değer yüklenmeleri ile ortaya çıkan (Erkal, 1993, s. 26), yaptırım gücü hem âdetlerden daha fazla olan hem de hukuk normları arasında yer alan (Nirun, 1969, s. 90) ve toplum tarafından kabul gören unsurları içeren tutum ve davranışları içermektedir (Arslantürk ve Amman, 2001, s. 253). Bu haliyle örfler, âdetlerin toplum tarafından iyi olarak değerlendirilen, benimsenen ve yaşatılan sosyal değerlerdir. Misafirperverlik, büyüklere saygı, yardımseverlik, cömertlik, askerî ve millî törenler vb. hepsi birer örftür. (Çelikkaya, 1999, s. 20-21). Bu yapısından dolayı örfler, toplumda hem daha geniş temsil gücüne sahiptir hem de daha yavaş değişim göstermektedirler (Çelikkaya, 1999, s. 22). Örflerin ihlal edilmesi ile hukuki boyutta yaptırımlar da gündeme gelmiş böylece bazı örfler, kanun hâline getirilmiştir (Güngör, 1997, s. 88; Erdoğan, 1986, s. 133).

Âdetler: Toplumun çoğunluğu tarafından onaylanan bazı davranış ve tutumların zamanla yerleşerek geleneksel hale gelmesi ile oluşan davranış biçimleri, yaygın ve güncel olarak uygulanan toplumsal normlardır (Erkal, 1993, s. 26; Arslantürk ve Amman, 2001, s. 253). Âdetler, toplumun tüm katmanlarına teşmil olmayan, belirli oranda tasvip edilse de uyulması zorunlu olmayan ve zorlayıcı vasıtaları belli olmayan kuralları içermektedir (Erdoğan, 1986, s. 133). Âdetler, daha küçük coğrafik alanlarda kendini göstermekle beraber daha hızlı bir değişim süreci geçirmektedir (Çelikkaya, 1999, s. 22). Âdetlerin ihlali, alay veya hor görme gibi nispeten daha az yaptırımları içermektedir (Güngör, 2008, s. 94). Ülkemizin doğu kesimlerinde hâlâ devam eden başlık parası uygulaması bir âdettir. Âdet, geçmişî taklit etmek suretiyle, zamanla bireyler arasında yay-

Din ve Değer

gınlaşmış olan alışkanlıklardır. İyi veya kötü, faydalı veya zararlı olabilir (Çelikkaya, 1999, s. 22).

Örf ve adet arasında içerik ve nitelik farkından ziyade, düzey farkı bulunmaktadır. Örfler, mutlaka uyulması gereken ideal normlarken âdetler, bireyler arasında yaygınlaşmış olan alışkanlıkları betimleyen normlardır. Örflerin ihlalden kaynaklanıyorsa âdetlerin ihlalden kaynaklanan yaptırımdan daha ağırdır (Güngör, 1997, s. 88)

Örf ve âdetler sosyal ilişkileri düzenleyen normlar olup örf ve âdetsiz bir toplum düşünülemez (Erkal, 1993, s. 28). Örf ve âdetler, hukukî ve dînî normlar gibi diğer norm türlerine kaynaklık etmektedir. Bundan dolayı hukuk normlarının örf ve âdetlerle uyumu, bu normların uzun ömürlü olmasına katkıda bulunmaktadır (Çelikkaya, 1999, s. 176).

Görenekler: Moda ile birlikte ortaya çıkan yeni davranış kalıpları toplumun ilgili ve yönelmesi ile zamanla görenek haline gelmektedirler. Dolayısı ile göreneğin oluşumunda, moda gibi yeni davranışların zamanla topluma yerleşmesi ve belli oranda onay görmesi ancak yaptırım gücünün âdetlerdeki gibi olmaması belirleyici faktördür (Weber, 1952, s. 52). Yapısında toplumun belli kesimince tensip edilen güncel ait davranış tarzlarını, örneğin modayı da barındıran görenekler, âdetlerden daha az yaptırım gücüne sahiptirler (Günay 1998, s. 21-22). Moda, insanın sürekli değişiklik ve yenilik peşinde koşması hâlidir. Moda değerler, sosyal değerler süzgecinden geçmediği için, faydalı olabileceği gibi, sosyal değerlerle çatışma hâlinde de olabilir. İnsanlar bilinçli veya bilinçsiz modaya uyar (Çelikkaya, 1999, s. 24-25).

Gelenekler: Toplumun kültürüne ait unsurların nesilden nesile iletilmesini sağlayan, eski nesillerle yeni nesiller arasında köprü görevi gören sosyal ve kültürel mirası ifade etmek üzere kullanılmaktadır (Günay 1998, s. 21-22). Gelenğe uyulmaması durumunda herhangi bir toplumsal baskı söz konusu değildir (Weber, 1952, s. 53).

Değer ve Norm İlişkisi

Değer, bir olgu veya olaya, öznenin, yüklediği nitelik olarak tanımlanmaktadır (Cevizci, 1997, s. 166). Hem bireyle hem de toplumsal sistemle ilişkili olan değer, hemen hemen hayatının her safhasında bir seçim yapmakla karşı karşıya kalan bireyin gerektiğinde bazı normları, standartları, tercih kriterlerini yerine getirmeyi üstlendiği yönelim safhasına gönderme yapar. Bireysel değerler, tutumlar, tercihler ve inançlar çerçevesinde tezahür ederken, toplumsal değerler ise sosyal normlar çerçevesinde ele alınmaktadır. Sosyal bir varlık olan insanın sosyal yaşam içinde meydana getirdiği değerler sosyal değerleri oluşturmaktadır. Buna göre sosyal değerler, bir grup ya da toplum tarafından kabul edilen standartlar, inançlar ya da ahlaki ilkelerle belirginleşmektedir. Toplum hayatı

yaşamaya mecbur olan insanın hem bireysel hem de sosyal hayatını düzenleyen sosyal değerler, toplumun bireyle, bireyin de toplumla olan ilişkilerine bir düzen kazandırmaktadır (Güngör, 2008, s. 102).

Birey kendi kişisel isteklerini, toplumun sosyal, ahlaki, hukuki, manevi, kültürel vb. beklentilerine göre uyarlaması ile içinde yaşadığı topluma uyum sağlamış olur. Böylelikle sosyal değerlerin toplumda yaşaması ile toplumda uyum gerçekleşir (Aydın, 2008, s. 58). Böylece değerlerin belirli bir zaman ve mekânda dışlaşması, şekillenmesi normlarla olur denebilir. Bu duruma göre dayandığı referans açısından aşkın ve araçsal olan, gerçekleştiği alan yönünden beşerî, sosyo-kültürel olan normlar, belirli şartlar içinde toplum üyelerinin neleri yapıp yapamayacaklarını gösteren kurallar olmaktadır.

Bir davranışa değer atfedildiğinde normlaşma süreci başlar. Değer, ideal olarak toplumun bütün bireyleri tarafından benimsenen, süreklilik gösteren normatif yargılar olarak değerlendirilmektedir. Normların temelini oluşturan değerler hangi davranışların iyi, doğru, arzulanan ya da istendik olduğunu belirten, paylaşılan ölçüt ya da fikirler olmaktadır (Özkalp ve Kirel, 2001, s. 123; Turan ve Aktan, 2008, s. 234). Bir davranışın normlaşması ve norm olarak nitelendirilebilmesi için, söz konusu davranışa toplumda bir değer atfedilmesi, öngörülen davranışın ihlâli durumunda, toplum tarafından belirli bir yaptırımın kabul edilmiş olması gerekmektedir (Arslantürk ve Amman, 2001, s. 268). Sosyal veya toplumsal normlar da, toplumun kendi bütünlüğü içerisinde "doğru davranış" ya da "ideal" olarak kabul ettiği değerlere dayanmaktadır. Daha doğrusu doğru davranış veya belirli doğrulara dayanmaktadır. Bu doğrular da, toplum tarafından kabullenilen bazı değerlerden kaynaklanmaktadır. Dolayısı ile değerler, toplumsal norm ve davranışlar için kaynaklık özelliği taşımaktadır (Doğan, 2000, s. 408-409; Tan 1981, s. 121). Sosyal normlar, çoğunlukla değerlerin yansıması olarak karşımıza çıkmakta ve bir grubun üyeleri tarafında paylaşılması nedeniyle kolektif bir şekil almaktadır (Pehlivan, 1998, s. 17). Normlar, sosyal değerlerin somut bir hale gelmesini sağlar. Bu amaçla toplumsal düzenin sağlanmasında denetim işlevi görerek bireylerin davranışlarını sınırlayan, düzenleyen emir ve yasaklar getirirler. Böylece normlar bireylerin davranışlarını yönlendirerek davranışlara rehberlik ederler (Güngör, 1997, s. 88).

Sosyal değerler, toplumda ortak davranış geliştiren normlardır. Değerler, toplumdaki ideal düşünme ve davranma yollarını belirleyen ölçütler olduğundan sosyal yaşamın anlamı ve kültürel alışkanlıklar sosyal değerlerin analizi ile açığa kavuşturulmaktadır. Sosyal değerler, toplum üyelerinin kendi davranışlarını standardize etmelerinde rol oynayan normlar ve ölçüler olup, bağlı oldukları sosyal davranış kalıpları tekrarlanmaya devam ettikçe ve örüntüleştikçe kurumsallaşmakta ve kurumsallaşma düzeyine bağlı olarak da yaptırım gücü kazanmakta, kişileri 'doğru' olduğu düşünülen şeyleri yapmaya yönlendirmektedir (Fichter, 1990, s. 147-157). Dolayısı ile sosyal değerler, kurumsallaşmaya

başladığı andan itibaren yaptırım gücü elde ederek 'doğru' olan davranışların norm şeklinde tezahür edilmesini sağlamaktadır.

Sosyal değerler ve beraberinde oluşan normlar kültürel birikimle oluşmuşlardır. Bireylerin yaşamlarında paylaştıkları, tekrarladıkları, başkalarının da gerçekleştirmesini bekledikleri bazı toplumsal davranış kalıpları vardır. Bireyler onları ne kadar fazla benimser ve tekrarlarsa bu kalıplar o kadar yaygınlık kazanır ve nesilden nesile aktarılır. Zamanla bireyler bu davranış kalıplarını o kadar benimser ki, onlardan vazgeçemez bir hale gelir. İşte, sosyal değerler ve normlar kültürel birikim neticesinde oluşmaktadır. Her kültür uygun olan ve olmayanı tanımlayan, ölçütleri belli kurallara bağlayan normlar geliştirmiştir. Dar anlamda kültür, uyumlu normlar sistemi veya diğer bir ifade ile toplumsal normlar olarak görülmektedir. Mensubu bulunduğu bireylerden değerlerin referans alınarak geliştirildiği uyumlu ve uygun davranış bekleyen kültür, bir anlamda toplumsal normları oluşturmaktadır. Sosyalleşme sürecinde birey, içinde bulunduğu kültüre ait toplumsal normlarla yüzleşirken hem toplumsal beklentiyi anlamaya çalışır hem de toplumsal beklentinin yaptırımlarını kavrar. Bireye uygulanan yaptırımlar ceza ve ödül olarak ortaya çıkarak toplumsal normların ortaya koyduğu bütün davranış standartları, toplumsal ilişkilere düzenlilik ve açıklık kazandırır. Sosyal ilişkiler, bu normlar vasıtasıyla yürütülür. Bu bağlamda normların olmadığı bir toplumsal yapı düşünülemez (Yüksel, 1987, s. 37-39).

Değerler, normlar aracılığıyla etkinlik kazanarak somutlaşır. Bireysel tutum ve davranışlar, büyük ölçüde ahlaksal ve dinsel değerlerle, örf ve adetlerin içerdiği değerlerin etkisi altında kalır. Değerler birçok normun temeli olabilir ve/veya bir tek norm çeşitli değerlere dayanabilir. Bir öğretmenin herhangi bir öğrencisine iltimas geçmemesi normu, eşitlik, erdem ve insancılık gibi değerlere dayandığı gibi insan haklarına saygı değeri, kopya çekmek, hırsızlık yapmak, dolandırıcılık yapmak, cana kıymak gibi fillerin yasaklanması gibi pek çok norma kaynaklık edebilmektedir. Değerlerin normlara dönüşmesi ile bir toplumdaki insanların yaşamında düzen ve davranış birliği sağlanmış olur (Dönmezer, 1994, s. 235).

Değerler ve normlar toplumu işleyen bir bütün hâline getirir. Kişilerin üzerinde anlaştıkları değerler, kültüre anlam kazandırır. Bir toplumun değerleri ile normları arasında daima pozitif bir ilişki söz konusudur. Sosyal değerler, toplumun ortak duygu ve düşüncelerine dayanırlar. Sosyal hayattaki değişimlere paralel olarak değişirler, sosyal geçerliliğini kaybeden değerler ve normlar toplum hayatından çıkar ve yenileri girer. Birey, değerleri ve normları toplumda hazır bulur, bu ise sosyal düzenin devamını sağlar. Böylelikle değerler ve normlar toplumu işleyen bir bütün hâline getirir (İşçi, 2000, s. 5-10).

Değerler ve normlar, sosyal kontrol ve baskının araçlarıdır. Her ne kadar toplum üyelerinin tamamı tarafından uyulmasa da değerler, davranış ölçütleri

olarak toplumun çoğunluğu tarafından kabul edilmektedir. Örneğin, yalan söyleme doğru bulunulmazken yalancıların bulunması, söz konusu genel ölçütün toplumsal bir norm olmasını ortadan kaldırmaz. Bunun gibi, her toplum bireylerinin nasıl davranması gerektiğine ilişkin çeşitli değerler üreterek (İsen, 2002, s. 115), toplum da üretilen değerlere ve normlara uyulması konusunda bir takım yaptırımlar uygular (Dilmaç, 2002, s. 1). Davranışlara yüklenen değerler doğrultusunda oluşan normlar, hem onaylanmayan davranışları engeller hem de yasaklanmış örüntülerin neler olduğuna işaret eder (Bergson, 1962, s. 4; Bilgin, 1985, s. 83-84; Akt; Aydın, 1997, s. 17). Normlar, doğru, olumlu, uyumlu ve tasvip edilen davranışta bulunmada bireyi zorlayarak davranışa uyulmaması durumunda ortaklaşa kabul edilmiş bir yaptırım gücüne sahiptirler (Arslantürk ve Amman, 2001, s. 250; Bozkurt, 2004, s. 10).

Ancak soyut olan değerlere karşılık normlar, yaptırım güçleriyle toplumsal hayatın belirgin bir unsurunu oluştururlar (Durmuş, 1996, 17). Böylece toplumsal normlar, bireylerin üzerinde psikolojik ve sosyolojik baskı oluşturur ve bu bireyler bu normlara göre davranır ve tutum alırlar. Normlara uyum sağlanması, bireyin toplumsallaşmasını, toplum içinde var olmasını ve bireyin ilgili sosyolojik grubun içinde meşrulaşmasını sağlar. Bu işleviyle normlar bir ideal belirtir; olanla değil, olması gerekenle ilgili bir yaptırım gücüne sahiptirler. Nasıl davranılması gerektiği toplumsal normun kalıpları içinden belirlenmiştir (Doğan, 2000, s. 408).

Yukarıda ele alınan açıklamaları daha özet halinde ele alırsak;

- Değerler, normlara kaynaklık etmektedir.
- Bir davranışın norm haline gelmesi için değer atfedilmesi ve ihlali halinde yaptırımının kabullenilmesi gerekir.
- Toplumsal normlar, toplumun ideal ve doğru davranışlar olarak kabul ettiği değerlerdir.
- Değerler, normları yönlendiren yegâne unsurlardandır
- Değer ve norm tecrübe ve öğrenme sonucu ortaya çıkar.
- Değerler normlara yansiyarak somutlaşır.
- Değerlerin yaptırım gücü azaldığında normların da yaptırımı azalır ve zayıflar.

İşlevi Açısından Değer ve Norm

Sosyal bilimleri oluşturan çeşitli bilim dalları hem değerlerin hem de normların işlevi konusunda farklı yaklaşımlara sahiptir. Bu farklı ele alımlar nedeni ile değerlerin doğal olarak da normların incelenmesinde psikoloji, sosyoloji ve antropoloji gibi disiplinlerce geliştirilen teoriler birbirleriyle büyük ölçüde çakışma içinde görülmüştür (Kağıtçıbaşı, 1981, s. 16). Bu bağlamda değer ve normların işlevlerine değinecek olursak;

Toplumsal İşlevi Açısından Değer ve Norm

İŞLEVSELLİK ALANI	DEĞERLER	NORMLAR
Toplumsal düzeni sağlayan araçlar geliştirme	Değerler, bir sosyal grubun veya toplumun kendi varlık, birlik, işleyiş ve devamını sağlamak ve sürdürmek için üyelerinin çoğunluğu tarafından doğru ve gerekli oldukları kabul edilen ortak düşünce, amaç, temel ahlaki ilke ya da inançlardır (MEB, 2005, s. 87).	Sosyal bir grubun kendilerine edindikleri ilkeleri (Cevizci, 2002, s. 758) işaret eden normlar, toplumsal düzeni, toplumun varlık, birlik, işleyiş ve devamını sağlayan ve sürdüren kurallardır (Nirun ve Erdoğan, 1977, s. 116-117).
Toplumsal davranış kriterleri ve standartlarını belirleme	Değerler, normatif standartlar olup, her grubun hayat tarzı, bir değer sistemi tarafından şekillenmektedir (Kluckhohn (1951). Değerler, sosyal olarak kabul edilebilir davranışın şemasını çizerler (Bilgin, 1985, s. 83-4; Akt; Aydın, 1997, s. 17; Ülken, 2000, s. 201). Değerler, davranışları yargılamaya kaynak oluşturarak hangi davranışların iyi, doğru, arzulan ya da istendik olduğunu belirten ve paylaşılan ölçüt ya da fikirlerdir (Özkalp ve Kirel, 2001, s. 123; İsen ve Batmaz, 2002, s. 20; Erdem, 2003, s. 56).	Normlar, bir örgütte veya toplumda standartlaşmış yol gösterici ortak geliştirilmiş davranış şekilleri olup, doğru, yanlış, olumlu olumsuz gibi hükümlerin zeminini oluşturan ortak fikirler olarak görülmektedir (Caplow, 1965, s. 17, Akt., Erkal, 1993, s. 29; Özkalp, 2003, s. 75). Toplumda doğru/ yanlış veya onaylanan/ onaylanmayan davranışları değerlendirme ölçütü görevi görme, davranış kalıpları üzerinde sağladığı ortak görüş ile davranışın onay veya reddedilmesine gerekçe kuralları belirler (Doğan, 2000, s. 408).
Sosyalleşmenin temelini oluşturma	Değerler, toplumsal sistemlerin öğelerini bir arada tutmakta (Katz ve Kahn, s. 1977) ve toplumda dayanışma araçları olarak işlev görmektedir. Ortak değerler, sosyal dayanışmayı yaratan ve sürekli kılan en önemli faktörlerdendir. İnsanlar, toplumsal değerleri edinirken topluma uyumlu hale gelme sürecini, yani sosyalleşmeyi de yaşamaktadır (Fichter, 1990, s. 150-1;180).	Normlar, sosyalleşmenin temelini oluşturan öğrenilmiş kurallardır (Özkalp, 2003, s. 75; Nirun ve Erdoğan, 1977, s. 116-117). Birey, toplumun öngördüğü normlara uygun davranışlar geliştirirken aynı zamanda, topluma uyumlu hale gelme sürecini, yani sosyalleşmeyi de yaşamaktadır (Fichter, 1990, s. 180).
	Değerler, kültürel olarak şekillendirilmiştir ve aynı zamanda kültür üzerinde de yönlendirici	Birey içinde yaşadığı toplumun kültürüyle şekillenerek davranış örüntülerini değerlere göre

Kültürel unsurları oluşturma	etkide bulunmaktadır. Bu da genel olarak sembol, moral ve estetik normlar, davranış şekilleri olarak belirginleşir. Bu açıdan değerler, kültürün esasını oluşturmaktadır (Özensel, 2003, s. 230-1). Sosyal sistemin bir elemanı olarak değerler sistemi, toplumun özünü ve kültürel öğelerini teşkil eder (Türkoğlu, 1977; Akt: Özkan, 2006, s. 244).	geliştirir (Fichter, 1990, Akt., Özensel, 2003, s. 228). Normlar, toplumsal ihtiyaçlar doğrultusunda oluşturulan aile, din, eğitim, hukuk gibi alanlar etrafında sistemleşen kurumsal ve somut yapılar olmasından dolayı kültürel unsurların ayrılmaz parçasıdır (Dönmezer, 1994, s. 232-233).
Toplumsal uzlaşısı ile süreç içerisinde yerleşme	Toplumsal uzlaşısı ile kültürel birikim neticesinde oluşan sosyal değerler aynı zamanda paylaşılmış olmaktadır. Değerler, toplumu meydana getiren bireyler tarafından uzlaşma sağlanarak süreç içerisinde meydana getirilmiştir (Özgen, 2005, s. 10).	Toplumsal üyeleri arasında içselleşerek üzerinde uzlaşılmış, bireyleri birbirine bağlayan ve kuşaktan kuşağa intikal eden her türlü davranış veya kurallara olan normlar, örfler, âdetler, gelenek ve göreneklerle toplumsal yaşama kök salmışlardır (Erkal, 1993, s. 26; Özgen, 2005, s. 10; Güngör, 1997, s. 95).
Hiyerarşik yapı gösterme	Değerler taşıdıkları öneme göre kendi aralarında hiyerarşik bir yapı sergilerler. Sıralanmış bir değerler kümesi, değer önceliklerini belirleyen bir sistem oluşturur (Tozlu ve Topsakal, 2007, s. 179; Güngör, 1993, s. 23). Değerler arasında var olduğu kabul edilen hiyerarşik sıra statik bir yapı arz etmez. Her bir değer, davranış belirleyicilik derecesi aynı değildir. Bu, bireyden bireye değişebildiği gibi, aynı bireyde zamandan zamana da değişebilir. (Bilgin, 1995, s. 173-206; Yapıcı ve Zengin, 2003, s. 173-206).	Bazen yasa ve bazen da ahlâkın yerine geçebilen, bireyleri zorlayıcı ve toplumsal yaptırım gücü olan normlar hiyerarşik yapıya sahiptir. Bu bağlamda sosyal normlar yaptırım güçlerinin şiddeti ve paylaşıldıkları kitlenin büyüklüğü bakımından örf, âdet, gelenek ve görenek gibi farklı isimler altında ele alınmaktadır. Sözgelimi, örflerin yaptırım gücü âdetlerden, âdetlerin de göreneklerden daha fazladır (Günay, 1998, s. 21-22; Nirun, 1969, s. 90; Arslantürk ve Amman, 2001, s. 253).
Farklılık gösterme ve rölatif olma	Değerler, aynı çağda toplumdan topluma, aynı toplumda çağdan çağa veya aynı toplumda mensup olunan gruplara göre değişebilmektedir. Bu değişime değerlerin rölatifliği denilmektedir (Toklu, 2002, s. 102; Aydın, 2003, s. 126).	Normlar, toplumlar arasında, aynı toplumda coğrafyaya göre veya mensup olunan etnik kimliğe göre farklılık gösterirken, aynı toplumda zaman içerisinde değişim gösterebilmektedirler. Sözgelimi toplumların örf, âdetler, gelenekler, görenekleri farklı

Din ve Değer

		olduğu gibi, aynı toplumda yöreye göre farklı uygulamalar olabilmektedir (Güngör, 1997, s. 96).
Yaptırım güçlerinin olması	Her toplum bireylerinin nasıl davranması gerektiğine ilişkin çeşitli değerler üretir (İsen, 2002, s. 115). Toplum, üretilen değerlere uyulması konusunda bir takım yaptırımlar uygular. Bu yaptırımlar yoluyla bireyler için değerler zorunluluk haline gelir. (Dilmaç, 2002, s. 1).	Normlar, doğru, olumlu, uyumlu ve tasvip edilen davranışta bulunması hususunda bireyi zorlayarak davranışa uyulmaması durumunda ortaklaşa kabul edilmiş bir yaptırım gücüne sahiptirler (Bozkurt, 2004, s. 10). Toplum, normların ihlali durumunda bireylere yaptırım uygulamakla hem normun uygulanmasını sağlar, hem de söz konusu normun devamlılığını temin eder.

Bireysel İşlevi Açısından Norm ve Değer

İŞLEVSELLİK ALANI	DEĞERLER	NORMLAR
Öğrenilme ve üstlenilme	Her birey belli kültürü ve değerleri olan bir grubun içinde doğar. Bu süreçte öğrenir, öğrenirken de sosyal bir varlık halini alır (Güngör, 1998, s. 4). İnsanla özdeşleşen değerler, sosyalleşme sürecinde kişiler tarafından öğrenilir ve üstlenilir (Özensel, 2003, s. 230-1).	Normlar, toplum tarafından ortaklaşa geliştirilmiş ve onaylanmış bireyin sosyalleşerek öğrendiği ve üstlendiği davranış kalıplarıdır (Özkalp, 2003, s. 75).
Bireye pozisyon sağlama	Değerler, bireyin çevresindeki lerce algılanış biçiminin fark edilmesini sağlayarak bireyi çeşitli rollerin gerekliliklerine ve role ilişkin beklentilere göre davranış geliştirmesini sağlar. Bireyin davranışlarının standardını belirleyen değerler, kişiyi ideal davranış biçimine motive etmekle birlikte bireyin pozisyon almasını sağlar (Bilgin, 1985, s. 83-84; Akt; Aydın, 1997, s. 17; Russell, 2001, s. 76-77).	Normlar, bireyin davranışlarının başkaları tarafından nasıl değerlendirileceğine ve bireyin davranışlarının tasvip edilip edilmeyeceğine ilişkin yargılar olarak değerlendirildiğinde (Özkalp, 2003, s. 75; Nirun ve Erdoğan, 1977, s. 116-117), birey bu yargılar doğrultusunda toplumun belirlediği anlayış ve normlara uygun davranış geliştirerek kendine içinde bulunduğu toplumda pozisyon sağlar (Fichter, 1990, s. 180).

Bireye rehberlik etme, kılavuzluk yapma	Değerler, bireyi ideal davranış biçimine motive eden araçlardır (Russell, 2001, s. 76-77). Bir başka deyişle, eylemde bulunan bireyin makul arzu ve talepleri için bir referans noktası olarak rehberlik etmektedir. Ne zaman birey çeşitli araç objeler arasında bir seçim yapmakta zorlansa değer yönelimleri seçimlerinde ona kılavuzluk edecek bazı ölçüler yükler. Bireyin değer yönelimleri, amaçlarını ve bu amaçları gerçekleştirmek için tercih ettiği belirli ekonomik, siyasi veya teknolojik araçları koşullandırarak (Spengler, 1953, s. 342-343) eylemi şekillendirir ve ona yön verir (Güngör, 1998, s. 75).	Normlar, bireylerin davranışlarına kılavuzluk eden rehber ilkeler olup davranış üzerindeki toplumsal beklentiye işaret eder. Normlar, kültürel kodları içerisinde bireylerin nasıl davranacakları konusunda kılavuzluk etmektedir (Giddens, 2000, s. 22; Özkalp ve Kirel, 2001, s. 123).
Günlük hayat organize etme	Değerler, aile yaşamından ahlaksal, hukuksal ve siyasal yaşamların tümüne etki etmekte ve belirleyici olmaktadır. Kendi değerleri ortaya çıkan bir aile kültürünün toplumsal kültüre yönelmesi doğal görülmektedir (Doğan, 1999, s. 48).	Normlar toplum hayatının devamlılığına ve ahengine katkı sağlayarak günlük hayatı organize ederler. Bireylerin karşılıklı ilişkilerini düzenleme ve toplumun birlik, bütünlük ve devamını sağlamak için bireylerin yaşamlarının düzenlenmesi görevini üstlenmiştir (Dönmezer, 1994, s. 235).
Bireyler arası ilişkileri düzenleme	Değerler, bireyin yaşamında gerek maddi evrenleriyle, gerekse birbirleriyle kurdukları ilişkilerde onaylanmış ortak davranışlara yansiyarak bireyler arasındaki ilişkileri düzenler (Ülken, 1957, s. 174; Güngör, 2008, s. 102).	Normlar, toplumun onayladığı ortak davranış kalıpları olarak değerlendirildiğinde o toplumda bireylerin karşılıklı ilişkilerine yansiyarak toplum içinde yaşayan insanların yaşamlarının düzenlenmesi görevini de üstlenmiş olmaktadır (Ülken, 1957, s. 174; Dönmezer, 1994, s. 235).
Bireyi ideal ve doğru olana teşvik etme	Değerler, kişilerin dikkatini istenilir, yaralı ve önemli olarak görünen, kültür nesneleri üzerinde odaklaştırır (Fichter, 1990, s. 150-151). Toplumdaki ideal düşünme ve davranma	Normlar, doğru, olumlu, uyumlu ve tasvip edilen davranışa bireyi yönlendirir. Sosyal veya toplumsal normlar da, toplumun kendi bütünlüğü içerisinde "doğru davranış" ya da "ideal" olarak kabul ettiği değerle-

Din ve Değer

	yollarına değerler tarafından işaret edilir (Bilgin, 1985, s. 83-84; Akt; Aydın, 1997, s. 17).	re dayanmaktadır (Doğan, 2000, s. 408-409).
Bireyi ideal ve doğru olanı yapmaya zorlama	Değerler, sosyal kontrol ve baskının araçları olup onaylanmayan davranışları engelleyerek yasaklanmış örüntülerin neler olduğuna işaret eder (Bilgin, 1985, s. 83-84; Akt; Aydın, 1997, s. 17). Toplum, üretilen değerlere ve normlara uyulması konusunda bir takım yaptırımlar uygular. Bu yaptırımlar yoluyla bireyler için değerler zorunluluk haline gelir. (Dilmaç, 2002, s. 1).	Normlar, doğru, olumlu, uyumlu ve tasvip edilen davranışta bulunmada bireyi zorlamakta ve davranışa uyulmaması durumunda ortaklaşa kabul edilen bir yaptırıma atıfta bulunmaktadır (Arslantürk ve Amman, 2001, s. 250; Bozkurt, 2004, s. 10). Normlar, bireyin hareketlerinin belirli bir doğrultuda olması konusunda baskı kurarlar (Bergson, 1962, s. 4).

Değer ve Norm Farkı

1. Değerler, belirli durumları aşkın, daha genel ilke ve standartları temsil ederken sosyal normlar, belirli bir durumda belirli bir şekilde davranmak için emir ve yasaklamalardan ibarettir (Rokeach, 1973, s. 19; Dönmezer, 1994, s. 235).
2. Normlar, temel ilkeler standartları temsil eden değerlerin belirli durumlardaki uygulanışını düzenleyen özel bir kural niteliğindedir. Örneğin, "büyüklerin küçükleri sevmesi gerekir" yargısı bir değerdir. Bu gereğin aile, mahalle ya da okuldaki çocuklara nasıl uygulanacağını belirleyen kurallar ise "norm"ları oluşturur (Aiken, 1985, s. 243-255).
3. Değerler, soyut ve genel kavramlardan meydana gelirken, normlar ise daha somut, belirgin ve yol gösterici yönü ile öne çıkmaktadır (Berberoğlu, 1991, s. 122).
4. Değerler, göreceli ve bireysel aynı zamanda da içseldir. Normlar, bireylere bireyler için atfedilmiştir ve dışsaldır (Rokeach, 1973, s. 19).
5. Değerler, normu içermekte, normlar da değerlerin somutlaşmış hali olmaktadır. Örneğin, insana saygı başlı başına bir değer iken insan yaşamına kastedilmemesi gerektiği değerın açıklanmasında rol alan bir normdur (Rokeach, 1973, s. 19; Dönmezer, 1994, s. 235).

Sonuç ve Değerlendirme

Manevi kültürün öğeleri olarak görülen inanç, değer ve norm kavramları arasında varolduğu kabul edilen yakın bir etkileşim ve ilişki vardır. Bu çalışmada inanç, değer ve norm arasındaki etkileşim ve ilişki, sosyal ve toplumsal değerlerin oluşumu ile değerlerin topluma yansımaları boyutu dikkate alınarak irdelenmiştir.

Değer tanımlarına bakıldığında inanç, norm, yargı, amaç, tercih, tutum ve davranış kavramları öne çıkmaktadır. Değerler iyi olan ve arzu edilen şeylerin ölçüsü olarak tanımlanabilir. Daha etraflıca yapılacak tanımla değerler, örf ve adetlerle yaşama yerleşen inançlar, bir sosyal grupta üyelerinin çoğunluğu tarafından doğru ve gerekli görülen ortak düşünce, amaç, ahlaki ilkeler, bireylerin yaşamına yön veren, kural görevi gören arzulanan amaçlar, objeleri, insanları, fikirleri vb. yargılamada standart, ölçüt ve yol haritası hükmünde iyi, kötü, arzu edilen, istenmeyen vb. yargılardır.

İnançlar, kâinata ve hayata anlam vermekte ve insanları derinden etkilemektedir. Zihniyet ve dünya görüşünde referans kaynağı olan inançlar, aile, eğitim, ekonomi ve siyaset gibi pek çok alanda etkisini göstererek toplumsal ahlakın ve değerlerin temelini oluşturmaktadır. İnançlar, yer aldıkları toplumun değerleri ile mevcut yapı arasında anlamlı bir ilişki kurmaktadır. Bu yüzden sosyal yapının dinselikle bütünleştiği en önemli alanlardan biri değerler dünyasıdır. Bu yüzden din-değer ilişkisi karşılıklıdır; değerler dinin dokusunu oluşturduğu gibi din de değerler ortaya koymaktadır.

Değerlere kaynaklı eden inançlar aynı zamanda normları şekillendirmekte ve sosyal rolleri yapılandırmaktadır. Böylece inançlar, hem sosyal hem de bireysel davranış boyutunda rehberlik eden bir değerler sistemi olarak nitelendirilebilmektedir. Bunun sonucu olarak bireyler de içinde yaşadığı toplum tarafından doğru, yanlış, iyi, kötü gibi genel yargıları, inançları ve standartları toplumsal değerler üzerinden almış olmaktadır.

Ancak değer teorisyenleri inanç ve değer arasındaki ilişkiyi, inançların değerlere kaynaklık ettiği veya değerlerin bir tür inanç olduğu şeklinde iki yaklaşımla izah ettikleri söylenebilir. Birinci yaklaşıma göre inançlar, değerleri oluşturan, normları şekillendiren, sosyal rolleri öğretene, hem sosyal hem de bireysel davranışa rehberlik eden bir değerler sistemidir. İnançlar, temel/toplumsal değerlere kaynaklık ederek, toplumda oluşturduğu ortak düşünce ve davranış tarzlarına uyumda bireye bilinç sağlamaktadır. Diğer yaklaşımda ise, değerler, toplumca doğru ve gerekli görülen, onların ortak duygu, düşünce, amaç ve menfaatini yansıtan bir varlık veya olay hakkında genelleştirilmiş temel ahlaki ilke veya inançlardır. Rokeach, değerlerin yasaklayıcı bir inanç türü olduğunu, davranışların amaçlarının ve araçlarının arzulanan olup olmadığını gösterdiğini ve örf ve adetlerle yaşamımıza yerleştiğini iddia etmiştir. Benzer bir mantık yaklaşımı ile değerler, tümüyle nesnel, duygulardan arındırılmış fikir niteliği taşımayan etkinlik kazandıklarında duygularla iç içe geçen inançlar olarak ta görülmektedir.

Disiplinlerin norm kavramına yaklaşımları benzer olmakla beraber genel olarak normlar, önceden tayin edilmiş ve uyulması beklenen kural, ölçü ve kaideler olarak tanımlanmaktadır. Konumuz ile doğrudan ilişkisi olması bakımından sosyal norm kavramı ile değer arasındaki etkileşime odaklanılmıştır.

Bireysel değerler, tutumlar, tercihler ve inançlar çerçevesinde tezahür ederken, toplumsal değerler ise sosyal normlar çerçevesinde ele alınmaktadır. Sosyal norm, toplumun ihtiyaçları doğrultusunda ortaya çıkan, toplum veya grubun çoğunluğunca onaylanan, devamlılık kazanarak toplumda standartlaşan, bireyleri belirli davranışlara yönlendiren, genellikle sosyal alanla sınırlı kurallar olarak görülmektedir. Sosyal normlar yaptırım güçlerinin şiddeti ve paylaşıldıkları kitlenin büyüklüğü bakımından örf, âdet, gelenek ve görenek gibi farklı isimler altında ele alınmaktadır. Örf ve âdetler sosyal ilişkileri düzenleyen normlar olup, örfler, mutlaka uyulması gereken ideal normlarken âdetler, bireyler arasında yaygınlaşmış olan alışkanlıkları betimleyen normlardır. Normlar değerlere nazaran daha özel durumları içererek belirli durumlara has kabul edilebilir ve onaylanabilir davranışları tanımlarlar.

Değerler, normlar aracılığıyla etkinlik kazanarak somutlaşmaktadır. Buna göre, bir davranışa değer atfedildiğinde normlaşma süreci başlamış olmaktadır. Kültürel birikimle oluşan sosyal değerler ve beraberinde oluşan normlar toplumda ortak davranışın gelişimine neden olmaktadır. Böylece değerler ve normlar toplumu işleyen bir bütün hâline getirmekte aynı zamanda sosyal kontrol ve baskının araçları olmaktadır. Buradan hareketle değer ve normların hem bireysel hem de toplumsal işleve sahip oldukları görülmektedir.

Ancak değer ve norm arasında, değerlerin soyut ve genel kavramları temsil ettiği, normların ise daha somut, belirgin ve yol gösterici oldukları, değerlerin göreceli ve bireysel aynı zamanda da içsel olduğu, normların ise bireylere bireyler için atfedildiği ve dışsal olduğu gibi belirli farklar da göze çarpmaktadır.

Kaynakça

- Ağakay, M. A. (1955). *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Aiken, L. R. (1985). *Psychological Testing And Assaement*, Boston: Allyn And Bacon.
- Akbaba Altun, S. (2003). Eğitim Yönetimi ve Değerler. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1(1), 7-18.
- Arkanoc, S. (1998). *Sosyal Psikoloji*. İstanbul.
- Arslanoğlu, İ. (2005). Türk Değerleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Felsefe Dünyası Dergisi*, 41, 64-77.
- Arslantürk, Z. & Amman, M. T. (2001). *Sosyoloji: Kavramlar, Kurumlar, Süreçler, Teoriler*. İstanbul: Çamlıca.
- Aydın, B. (1997). *Çocuk ve Ergen Psikolojisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Vakfı.
- Aydın, M. (2003). Gençliğin Değer Algısı: Konya Örneği. *Değer Eğitimi Dergisi*, 1 (3), 121-144.
- Aydın, M. Z. (2008). *Okulda Ahlak Eğitimi ve Ahlak Öğretiminde Örnek Olay İncelemesi Yöntemi*. Ankara: Nobel.
- Aydinalp, H. (2010). Sosyal Çatışma ve Din. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19 (2), 187-215.
- Bardi, A. & Schwartz S. H. (2003). Values and Behavior: Strength and Structure of Relations. *Personality And Social Psychology Bulletin*, 29 (10), 1207-1220. (DOI: 10.1177/0146167203254602)

- Berberoğlu, G. (1991). *Karşılaştırmalı Yönetim*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi İİBF.
- Berger, P. L. (1995). *Dini Kurumlar*. Adil Çiftçi (Çev.). İzmir: DEÜİFD, IX, 425-465.
- Berger, P. L. (1999). *Dinî Kurumlar, Toplumbilimi Yazıları*. Adil Çiftçi (Çev.). İzmir: Anadolu.
- Berger, P. L. (2002). *Dini ve Toplumsal Kuramların Doğası, Din ve Modernlik*. Adil Çiftçi (Çev.). Ankara: Ankara Okulu.
- Berger, P. L. (2002). *Dinin Krizinden Sekülerizmin Krizine*. A. Köse (Ed.), *Sekülerizm Sorulanıyor içinde* (ss. 75-93). İstanbul: Ufuk.
- Bergson, H. (1962). *Ahlâk ve Dinin İki Kaynağı*. Mehmet Karasan (Çev.). Ankara: M.E.B.
- Bilgin, N. (1995). *Sosyal Psikolojide Yöntem ve Pratik Çalışmalar*. İstanbul: Sistem.
- Bilgiseven, Â. K. (1989). *Sosyal İlimler Metodolojisi*. İstanbul: Filiz.
- Bolay, S. H. (2007). *Aşkın Değerler Buhranı, Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı içinde* (ss. 55-69). İstanbul: Dem.
- Bozkurt, V. (2004). *Değişen Dünyada Sosyoloji: Temeller, Kavramlar, Kurumlar*. İstanbul: Alfa.
- Cain, S. (2002). *Din Çalışmalarının Tarihi, Batı'da Din Çalışmaları*. Ömer Mahir Alper (Çev.). İstanbul: Metropol.
- Caplow, T. (1965). *Elementary Sociology*. New York.
- Capps, W. H. (2005). *Toplum ve Din, Din Toplum ve Kültür: Din Sosyolojisi ve Antropolojisi-ne Giriş*. Ali Coşkun (Çev.). İstanbul: İz.
- Cevizci, A. (1997). *Felsefe Sözlüğü*. 2. Baskı. Ankara: Ekin.
- Cevizci, A. (2002). *Paradigma Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma.
- Cüceloğlu, D. (1999). *İnsan ve Davranışı Psikolojisinin Temel Kavramları*. İstanbul: Remzi.
- Çelikkaya, H. (1999). *Fonksiyonel Eğitim Sosyolojisi*. İstanbul: Alfa.
- Çubukçu, İ. A. (1990). *Kültürümüzde Din Unsuru, Milli Kültür Unsurlarımız Üzerine Genel Görüşler*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- Dılmaç, B. (2002). *İnsanca Değerler Eğitimi*. Ankara: Nobel.
- Doğan, İ. (1999). *Küresel Değerler ve Eğitim: Türkiye Örneği. 21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Eğitim Sistemi, Ulusal Sempozyumu*, Ankara: Başkent Öğretmen Evi.
- Doğan, İ. (2000). *Sosyoloji Kavramlar ve Sorunlar*, İstanbul: Sistem.
- Dönmezer, S. (1994). *Toplumbilim*, İstanbul: Beta
- Durmuş, C. (1996). *Değerlerin Meslek Grupları Açısından İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Düzgün, Ş. A. (2012). *Çağdaş Dünyada Din ve Dindarlar*, Ankara: Lotus.
- Erdem, A. R. (2003). *Üniversite Kültüründe Önemli Bir Unsur: Değerler. Değerler Eğitimi Dergisi*, 1 (4), 32-49.
- Erdoğan, İ. (1986). *Kültürün Yönetim Fonksiyonlarının Uygulamasına Etkisi ve Faktör Analizi İle Bir Araştırma*. İstanbul: İstanbul Ü.İ.F.
- Erkal, M. E. (1993). *Sosyoloji (Toplumbilimi)*. İstanbul: Der.
- Feather, N. T. (1975) *Values in Education and Society*. New York: Free Press.

Din ve Değer

- Fichter, J. (1990). *Sosyoloji Nedir?* N. Çelebi (Çev.). Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Giddens, A. (2000). *Sosyoloji*. H. Özel & C. Güzel (Çev.). Ankara: Ayraç.
- Granholm, K. (2012). *Batınlığın Sosyolojisi*, Sinan Yılmaz (Çev.). İhsan Çapcıoğlu (Ed.), *Din Sosyolojisi. Çağdaş Gelişmeler içinde* (ss. 289-313). Ankara: İmge.
- Günay, Ü. (1993). *Din Sosyolojisi Dersleri*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- Günay, Ü. (1998). *Din Sosyolojisi*, İstanbul: İnsan.
- Güngör, E. (1993). *Değerler Psikolojisi*. Amsterdam: Hollanda Türk Akademisyenler Birliği Vakfı.
- Güngör, E. (1997). *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, İstanbul: Ötüken.
- Güngör, E. (1998). *Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Ötüken.
- Güngör, E. (2008). *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*. İstanbul: Ötüken.
- Halstead, J. M. & Monica J. T. (2000). Learning and Teaching About Values: A Review of Recent Research. *Cambridge Journal of Education*, 30 (2). 169-203.
- Hoult, T. F. (1977). *Dictionary of Modern Sociology*. New Jersey: Littlefield, Adams & Co.
- İsen, G., Batmaz, V. (2002). *Ben ve Toplum*, İstanbul: Om.
- İşçi, M. (2000). *Sosyal Yapı ve Sosyal Değişme*. İstanbul: Der.
- Jhonson, B. R. (2012). Suç ve Suçluluğa Çözüm Üretmede Dini Kurumların Rolü, Halide Aslan (Çev.). İhsan Çapcıoğlu (Ed.), *Din Sosyolojisi. Çağdaş Gelişmeler içinde* (ss. 401-424). Ankara: İmge.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1981). *Çocuğun Değeri*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi İdari Bilimler Fak.
- Karacoşkun, M. D. (2004). Dinî İnanç-Dinî Davranış İlişkisine Sosyo-Psikolojik Yaklaşımlar. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 4 (2). 23-36.
- Katz, D. & Kahn R.L. (1977). *Örgütlerin Toplumsal Psikolojisi*. Can H. & Bayar Y. (Çev.). Ankara: Todaie.
- Kızılcılık, S. & Erjem, Y. (1994). *Açıklamalı Sosyoloji Terimler Sözlüğü*. Ankara: Atilla.
- Kluckhohn, C. (1951). Values and Value Orientations in the Theory of Action: An Exploration in Definition and Classification. T. Parsons & E. Shils (Ed.), *Toward a General Theory of Action* içinde (ss.388-433). Cambridge: MA: Harvard University.
- Kongar, E. (1994). *Kültür Üzerine*, İstanbul: Remzi.
- Kuşuradi, İ. (1971). *İnsan ve Değerleri*. İstanbul.
- Kuşuradi, İ. (1998). *İnsan Felsefesi Bakımından Değer Problemi*. Ankara: Yankı.
- Kuşdil, M. E. & Kağıtçıbaşı, Ç. (2000). Türk Öğretmenlerin Değer Yönelimleri ve Schwartz Değer Kuramı. *Türk Psikoloji Dergisi*, 15 (45), 59-76.
- Mehmedoğlu, A. U. (2006a). Gençlik, Değerler ve Din, Yurdagül Mehmedoğlu & Ali Ulvi Mehmedoğlu (Ed.), *Küreselleşme, Ahlâk ve Değerler* içinde (ss. 251-319). İstanbul: Litera.
- Mehmedoğlu, A.U. (2006b). İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Yönelimleri ve Dindarlık-Değer İlişkisi (M.Ü. İlahiyat Fakültesi Örneği). *M. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 30(1), 133-167.
- Mengüşoğlu, T. (1971). *Felsefi Antropoloji*. İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fak.

- Nirun, N. & Erdoğan Z. (1977). *Sosyoloji*. Ankara: YÖK Sosyal Bilimler.
- Nirun, N. (1969). *Sistematiik Sosyoloji Yönünden Sosyal Dinamik Bünve Analizi*. Ankara: Ankara Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fak.
- Okumuş, E. (2003), *Toplumsal Değişme ve Din*, İstanbul: İnsan.
- Ozankaya, Ö. (1992). Ulusal Toplumun ve Ulusal Kültürün Kurucu Ögeleri, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 10 (3). 213-225.
- Önal, S. (1994). *Sosyolojiye Giriş*, İzmir: Üniversite Kitapları.
- Özensel, E. (2003). Sosyolojik Bir Olgı Olarak Değer. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1(3), 217-239.
- Özgen, S. (2005). *İlköğretim 1. Kademe Türkçe Ders Kitaplarında Değerlerin İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Özkalp, E. & Kirel, Ç. (2001). *Örgütsel Davranış*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı.
- Özkalp, E. (2003). *Davranış Bilimlerine Giriş*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Özkan, R. (2006). *Türk Eğitim Sisteminde Himayeci Değerler İlköğretim Ders Kitapları Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü Ankara.
- Pehlivan, İ. (1998). *Yönetmel Mesleki ve Örgütsel Etik*. Ankara: Pegem.
- Rokeach, M. (1968). *Beliefs, Attitudes and Values*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Rokeach, M. (1969a). Value Systems and Religion. *Review of Religious Research*, 11, 2-23.
- Rokeach, M. (1969b). Religious Values and Social Compassion, *Review of Religious Research*, 11, 24-38.
- Rokeach, M. (1973). *The Nature of Human Values*. New York: The Free Press.
- Roy, A. (2003). *Factor Analysis and İnitia Validation of the Personal Values İnventry*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Tennessee State University, Usa.
- Russell, R.F. (2001). The Role of Values in Servant Leadership. *Leadership & Organization Development Journal*, 22 (2), 76-83.
- Sarı, E. (2005). Öğretmen Adaylarının Değer Tercihleri: Giresun Eğitim Fakültesi Örneği, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 3 (10), 73-88.
- Sarıbay, A.Y. (2004). *Global Toplumda Din ve Türkiye*, İstanbul: Everest.
- Schwartz, H. S. & Bilsky, W. (1987). Toward A Universal Psychological Structure Of Human Values. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53, 550-562.
- Schwartz, S. H. & Bilsky, W. (1990). Toward a Theory of the Universal Content and Structure of Values, *Journal of Personality and Social Psychology*, 58: 878-891.
- Schwartz, S. H. & Huisman, S. (1995). Value Priorities and Religiosity in Four Western Religions, *Social Psychology Quarterly*, 58: 88-107.
- Schwartz, S. H. & Sagie, L. (1995). Identifying Culture-Specifics in the Content and Structure of Values, *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 26: 92-116.
- Silah, M. (2000), *Sosyal Psikoloji Davranış Bilimleri*, Ankara: Gazi.

Din ve Değer

- Spengler, J. J. (1953). *Sociological Value Theory, Economic Analyses and Economic Policy, (Papers and Proceedings of the Sixty-fifth Annual Meeting of the American Economic Association). The American Economic Review*, 43(2), 340-349.
- Şişman, M. (2002). *Örgütler ve Kültürler*, Ankara: Pegem A.
- Tan, E. M. (1981). *Toplumbilimine Giriş*. Ankara: A.Ü. Eğitim Fak.
- Tan, H. (1989). *Psikolojik Danışma ve Rehberlik*, İstanbul: MEB.
- Tatar, H. C. (2012). Din ve Kapitalizm. *Sosyoloji Konferansları*, 45 (1), 149-168.
- Tokdemir, M. A. (2007). *Tarih Öğretmenlerinin Değerler ve Değer Eğitimi Hakkındaki Görüşleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.
- Toklu, N. (2002). *Değerlerin Dilemması: Subjektiflik ve Objektiflik, Bilgi ve Değer*. Ankara: Vadi.
- Tolan, B. (1983). *Toplum Bilimlerine Giriş: Sosyoloji ve Sosyal Psikoloji*. Ankara: Savaş.
- Tozlu, N. & Topsakal, C. (2007). AB'ye Uyum Çerçevesinde Değerler Eğitimi. *Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı* içinde (ss. 177-202). İstanbul: Dem
- Turan, S. & Aktan, D. (2008). Okul Hayatında Var Olması Düşünülen Sosyal Değerler, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2 (6), 227-259.
- Uysal, V. (2007). Yetişkinlerde Dindarlık ve Değerler: Dinî Hayat, Değer Tercihleri ve Kadına Bakış Eğilimleri. *Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı* içinde (ss. 215-239). İstanbul: Dem.
- Ülken, H. Z. (1957). *Sosyolojiye Giriş*, İstanbul: Ülken.
- Ülken, H. Z. (2001). *Bilgi ve Değer*. İstanbul: Ülken.
- Weber, M. (1995). *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı*. Özer Ozankaya (Çev.). Ankara: İmge.
- Wuthnow, R. J. & Berger, P.L. (2002). *Din ve Modernlik*, Adil Çiftçi (Çev.). Ankara: Ankara Okulu.
- Yapıcı, A. & Zengin, Z. S. (2003). İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Tercih Sıralamaları Üzerine Psikolojik bir Araştırma: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1 (4), 173-206.
- Yüksel M. (2012). Hukuk Kültürü Kavramına Sosyolojik Bir Bakış, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 35 (1-18).
- Yüksel, A. H. (1987). *Atatürkçü Düşünce Sisteminde Kültürel İletişimin Modele Dayalı Boyutları*. Eskişehir: Anadolu Üniv.
- Zeybek, N. K. (1999). *Türk Olmak*. Ankara: Ocak.